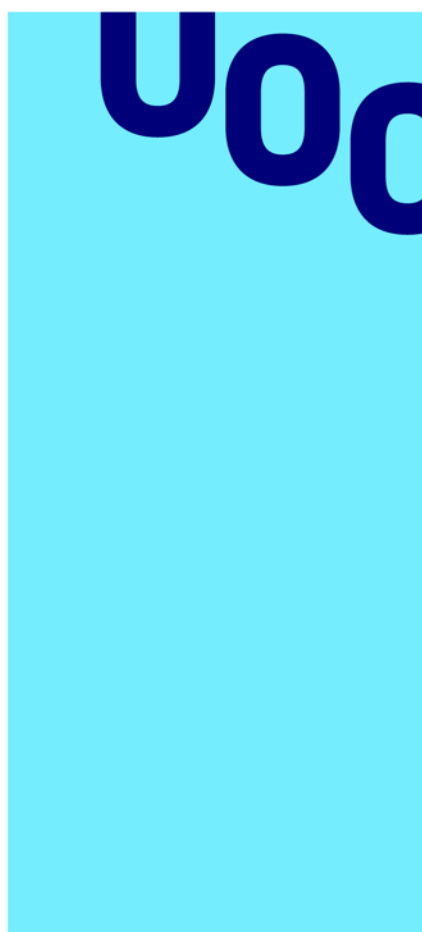

Dr. Manuel Borja-Villel

Acte d'investidura
com a doctor *honoris causa*

4 de juliol de 2018

Universitat Oberta
de Catalunya

Acte d'investidura del Dr. Manuel Borja-Villel com a doctor *honoris causa*

President i membres del Patronat de la UOC, secretari general, Dr. Borja-Villel, Dr. Fuster-Sobrepera, alcaldessa de Borriana, vicerectores i vicerectors, professores i professors, directors de museus, senyores i senyors,

Sigueu benvingudes i benvinguts a l'acte de nomenament del Dr. Manuel Borja-Villel com a doctor *honoris causa* de la nostra universitat. Hem començat escoltant la veu de Mayte Martín, acompanyada a la guitarra per Alejandro Hurtado, que, amb la seva sensibilitat musical, ens ha acostat a la rica tradició del flamenc i que, al llarg de la seva trajectòria, mai no ha renunciat a explorar-ne nous vessants i mestissatges. Perquè, com diu ella mateixa: «*el flamenco es mi origen, no mi yugo*».

I és que allò que garanteix la supervivència d'un estil musical –o de qualsevol obra artística, m'atreviria a afegir– és la seva capacitat d'interpel·lar-nos, d'emocionar-nos i d'esdevenir part de la nostra banda sonora com a persones i com a societat.

Ocorre el mateix, per exemple, amb l'òpera. Per als que hi som aficionats, aquesta és tan nostra com italiana o alemanya; i el Liceu, tan rellevant com qualsevol dels grans coliseus francesos o americans.

Mireu si és nostra l'òpera que aquest mateix edifici de la Llotja en va acollir la primera representació a tot Espanya, el 1708, coincidint amb la presència de la cort de l'Arxiduc d'Àustria durant la Guerra de Successió.

Tres-cents anys després, aquest edifici i les institucions allotjades ens recorden, a través del seu fons artístic i de la seva història, com el progrés econòmic i social és inseparable del progrés tècnic i cultural. I no parlo només de l'òpera, sinó també de l'Escola Gratuïta de Disseny, oberta el 1775.

Una institució pionera que, amb el temps, modificaria el seu nom, però no el seu esperit com a nucli dels ensenyaments artístics catalans. La «Llotja», com popularment va ser i és coneguda, té els seus orígens aquí.

Com veieu, s'acumulen les raons tant per a celebrar avui aquí aquest acte, com per a agrair a la Cambra de Comerç de Barcelona, membre nat del Patronat de la UOC, la seva hospitalitat.

Glossada la significació de l'edifici que ens acull, és el torn del doctor Joan Fuster-Sobreper, director dels Estudis d'Arts i Humanitats, que pren la paraula per fer la *laudatio* del doctor Borja-Villel.

Laudatio del Dr. Joan Fuster, director dels Estudis d'Arts i Humanitats

Autoritats, rector, amic Manuel Borja, col·legues, senyores i senyors,

Manuel Borja-Villel és un historiador que, elaborant relats per mitjà de la combinació d'imatges en exposicions, ha influït decisivament en la renovació del lloc de l'art en la societat i que, com a programador museogràfic, ha explorat formes de reconfiguració de la institucionalitat del museu. Ha intentat, en definitiva, contestar, amb una recerca permanent, la pregunta: *per a què i com pot servir l'art a la gent?*

El seu treball s'ha desenvolupat primer a la ciutat de Barcelona, on va dirigir la Fundació Tàpies i el Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA), i més endavant al Museu Reina Sofia de Madrid. Ell l'ha resumit dient: «si alguna cosa caracteritza el meu recorregut per aquests tres museus no ha estat el pessimisme, sinó la creença en la possibilitat de canviar a partir de la institució. Anacrònic i enrunat, el museu modern pot tenir un paper significatiu en la transformació del nostre imaginari social».

Manuel Borja-Villel va néixer a Borriana (País Valencià) en el si d'una família treballadora; va estudiar Història de l'Art a la Universitat de València i, en llicenciar-se, va obtenir una beca Fulbright per a seguir estudis de postgrau a la Universitat de Yale. Va passar deu anys als Estats Units completant una sòlida formació amb una tesi doctoral sobre Antoni Tàpies presentada al Centre de Graduats de la Universitat City de Nova York.

Amb aquest bagatge va triar la museografia com a territori d'experimentació i no la crítica o la universitat, inicialment per timidesa, però darrere aquesta elecció hi havia el desig de, segons ell, «treballar relacionant imatges i pensant críticament la història de l'art mentre desenvolupava una crítica política a les institucions artístiques».

En aquest punt va conèixer l'enyorat Miquel Tàpies –primer director de la Fundació Tàpies–, que li va oferir la direcció del museu. I va aterrar a Barcelona l'any 1991. La Fundació Tàpies, concebuda com un homenatge a l'artista barceloní més reconegut d'aquell moment, corria el risc de convertir-se en un mausoleu, però tenia l'avantatge de ser un paper en blanc, de partir de zero. Manolo ho va advertir, i potser també Miquel Tàpies. Justament per això la principal tasca en aquells anys fundacionals va ser, d'una banda, revisar l'obra del pintor i resituar-lo en la història de l'art i, de l'altra, repensar la mateixa institucionalitat del museu.

El primer objectiu, el va assolir amb les memorables exposicions «Comunicació sobre el mur» (1993) i «Celebració de la mel» (1992) (la segona va ser un llarg procés d'experimentació i aprenentatge). Un programa expositiu innovador hi va ajudar, però l'autèntic aprenentatge va venir de començar a obrir el museu a la ciutat. L'exposició «La ciutat de la gent» en seria el principal exponent. En un context en què els museus començaven a tenir un paper central en la

remodelació de les ciutats, fent la crítica a la institució es començava a intervenir en el debat públic i a donar veu al dissens. La gestió cultural adquiria una dimensió ètica. En tot cas, la Tàpies s'havia convertit en poc temps en una referència.

Quan el 1998, moment en què jo el vaig conèixer, Manolo va ser nomenat director del MACBA, el repte no era pas fàcil. El Museu, inaugurat tres anys abans, vivia instal·lat sobre un conjunt d'ambigüitats que el col·locaven permanentment en qüestió, encarat a falsos dilemes: la discussió sobre si la seva funció era projectar Barcelona emmarcant-la en el procés de globalització de l'art –un dels correlats de la globalització neoliberal– o inscriure's en la tradició local o nacional, o la discussió sobre el paper del que era públic o privat, atenent a les fonts de finançament en un moment en què l'expansió de la despesa pública del període keynesià ja s'havia acabat. Aquestes discussions portaven a debats abstractes i superflus, mentre el centre continuava sense un projecte clar.

Borja va intentar respondre-hi subvertint la mateixa institucionalitat del Museu: ni global ni local, ni nacional, sinó vernacle, és a dir, arrelat a la realitat material d'un territori, d'unes gentes, d'unes experiències i d'una memòria, però en una estructura dinàmica. Es tractava d'un museu situat.

En cert sentit partia novament de zero. L'absència d'una col·lecció consolidada i la manca de recursos per a confegir una col·lecció estable li van permetre, assumint el gir arxivístic i tot, diversificar els formats expositius, prestar atenció a la fotografia, al cinema, al document; centrar-se en el desenvolupament del Centre de Documentació, la Biblioteca i les publicacions, però sobretot centrar-se en el públic, en els públics.

En el pensament de Borja, si la vella idea il·lustrada del museu havia caducat i es rebutjava una idea de públic com a consumidor, calia partir de la constatació que fora del museu hi havia una societat civil composta per sectors en litigi. En aquest sentit, el museu ni tan sols es concep com un patrimoni dels poders públics i dels actors culturals. És patrimoni de la ciutadania. El que el museu públic ha de fer és posar-se al servei de la complexitat real de la societat, ajudar a radicalitzar la democràcia mitjançant la cultura. Això vol dir acollir la crítica a les mateixes institucions democràtiques i al funcionament de la societat. Llavors, la institució ha de pensar com es construeixen altres públics que eixemplin aquesta funció. En realitat no existeix «el públic», sinó una construcció permanent de ciutadania en la qual el museu pot participar oferint eines crítiques. Hi ha una sèrie de coneixements que té el museu i que potser molta gent desconeix, però hi ha moltes coses que la societat sap i que el museu ignora. La pedagogia democràtica que pot fer el museu es converteix, així, en una experiència emancipadora, perquè consisteix en el fet que la institució i els seus públics es facin preguntes junts.

Aquesta idea va guiar el programa de públics, que es va convertir en una invitació a l'art activista i als moviments socials per a intervenir en el Museu, els quals tot just començaven a qüestionar-se el consens ciutadà en una fase aguda de conflicte social a escala mundial.

Tanmateix, això no exhauria la funció del Museu, ja que Borja, partint de Mallarmé, va plantejar en l'exposició «Art i utopia» un intent de trencar la distància entre aquests dos corrents en la història de l'art que sembla que mai no es toquen: l'art per l'art i l'art compromès. Fer-ho volia dir construir una altra història de l'art modern que posés l'accent en l'autonomia de l'obra més enllà de la referència a l'entorn i en la seva capacitat de resistir-se a la mercantilització creant un espai en què fos possible una relació amb l'espectador que produís una reflexió íntima i personal.

Hi havia encara un altre repte que no podia ser defugit: el finançament de la institució. Es tractava no de debatre sobre si s'havia de tendir a públic o privat entorn de les fonts de finançament, sinó d'assentar poderosament el Museu sobre una política de públics que el dotessin de legitimitat i, acceptant la necessitat del patrocini privat, construir el que, en una feliç expressió, Borja va anomenar el «patronat des de baix».

I, per acabar, en la creació del Programa d'Estudis Independents, es veu la preocupació de Borja per la renovació dels programes artístics formatius.

L'experiència del MACBA va ser intensa, si es vol contradictòria, però reeixida. I en un cert moment Borja es va plantejar concursar per la direcció del Reina. La sortida del MACBA l'ha explicat així: «Hi havia un risc de personalització del projecte museogràfic del MACBA en la meua figura si el Museu no caminava pel seu compte adoptant una continuïtat pròpia sense la meua direcció».

En el Reina certament no es partia de zero. Una col·lecció consolidada plena de peces canòniques representava un repte de naturalesa molt diferent, una institució reconeguda en el sistema global de l'art també. La forma en què Borja es va enfrontar al repte potser de cap altra manera no resulta tan clara com amb el cas del *Guernica*. Obra totèmica en els discursos sobre l'art i la política del nostre país, la seva exposició com a principal atractiu del Museu era ja un manifest del que Borja havia intentat subvertir en tota la seva carrera. Potser per això la sala del *Guernica* va ser una de les primeres que Borja va remodelar.

Ho va fer produint un desplaçament. Si fins llavors es presentava l'obra aïllada i enaltida com la celebració de la genialitat de l'artista, el context va ser completament subvertit; el *Guernica* es va passar a exposar al costat d'un conjunt de materials que volien recrear les condicions funcionals originals per què va ser pintat. La sala del *Guernica* es convertia en la sala del Pavelló de la República Espanyola del 1937, evocant l'esforç del govern republicà per mostrar al món el sentit democratitzador de la seva tasca cultural. Els cartells, la maqueta de l'edifici, la de la *Font de mercuri*, de Calder, les pel·lícules sobre els anys trenta que s'hi exposaven confrontades a l'obra de Picasso, reconstruïen el sentit original del *Guernica*. La denúncia de la guerra que el feixisme havia llançat contra l'ideal democràtic de la República espanyola s'hi feia patent; no pas, ni sols, per a evocar el passat, sinó, també, per a fer-lo present en tot el seu sentit.

Fora impossible repassar la llarga i fecunda trajectòria de Manolo Borja davant del Reina; potser encara cal destacar com és d'important la idea que en Manolo té de museu expandit o museu en xarxa, i com articula la institució amb altres agents, en concret, col·lectius de reflexió artísticopolítica llatinoamericans, activistes culturals i altres museus que comparteixen una visió de la història de l'art contemporani, i com el Reina ha estat el node central d'aquestes connexions. I potser cal deixar-ho aquí per a no estendre'm innecessàriament.

Voldria finalment sols destacar el vincle de Manuel Borja-Villel amb la nostra universitat, que s'ha materialitzat en l'acord per a oferir juntament amb el Reina un grau d'Arts completament en línia. La idea d'obrir la nostra proposta formativa als ensenyaments artístics va ser un dels primers encàrrecs que em va fer el rector Planell l'any 2014. Era una aventura difícil, però era també el repte engrescador que podia eixamplar els límits temàtics, pedagògics i tecnològics fundacionals de la UOC. Llavors, amb en Jordi Martí vam començar temerosos –és just reconèixer-ho– una sèrie de contactes amb professionals del món de l'art: artistes, crítics, directors de museus. La resposta va

ser millor del que esperàvem, però la confirmació definitiva, no ja de la viabilitat del projecte, sinó de la necessitat peremptòria de renovar els ensenyaments artístics, va arribar amb el compromís i la inspiració de Manolo: compromís institucional i inspiració en l'orientació. Ell havia defensat que el paper del museu no pot ser isolat, sinó relacional, i també s'havia preocupat per la pedagogia i la democratització de l'art. Llavors, el seu acolliment entusiasta no era tan estrany.

Al llarg de dos anys, un nucli dels nostres professors, encapçalat per la Laia Blasco, un grup de professionals del Reina –vull citar la Berta Sureda amb agraïment– i altres persones externes, artistes i crítics van concebre un programa que es defineix d'aquesta manera: transmèdia –pel que fa als suports de l'art–, situat i amb una concepció expandida de les arts. I, el curs 2017-2018, tres-cents estudiants el van començar a cursar.

Potser Manolo no n'és completament conscient, o potser sí, però el seu compromís inalterable amb la proposta, l'optimisme amb què ha afrontat tot el llarg procés de materialització i la seva confiança institucional i personal han estat determinants per a fer-ho possible. I li estem agraïts.

Borja-Villel ha mostrat al llarg de la seva ja llarga trajectòria com a museògraf i curador una autèntica voluntat investigadora amb una capacitat inesgotable per a aprendre i sorprendre's; un compromís cívic inalterable, manifestat en una fe tenaç en les institucions com a servei públic i al servei de la democratització de la cultura i la societat, i una atracció persistent pel fet artístic en tota la seva amplitud com a possibilitat de canvi. Aquests valors i la trajectòria que els avala sols els podem compartir i celebrar convidant-lo avui a incorporar-se honoràriament a la nostra comunitat acadèmica.

El doctor Pere Fabra, secretari general, llegirà l'acord del Consell de Direcció de nomenament com a doctor *honoris causa* del doctor Manuel Borja-Villel.

Lectura de l'acord del Consell de Govern, secretari general, Dr. Pere Fabra

Acte solemne d'investidura del Dr. Manuel Borja-Villel com a doctor *honoris causa*

Interpretació musical de Mayte Martín i Alejandro Hurtado

Acabem d'escoltar una nova peça a càrrec de Mayte Martín i voldria expressar-li públicament el meu reconeixement personal i institucional. Perquè, potser vist des de fora, interpretar una peça solta és un repte menor, fàcil de resoldre gràcies a l'ofici i l'experiència. I, tanmateix, em consta que és ben bé a la inversa. Amb una sola peça, no hi ha marge per a l'error, no hi ha temps per a ajustar la veu, no hi ha espai per a guanyar-se el favor del públic.

Cal encertar-la a la primera... i em sembla evident, per la reacció dels assistents, que la interpretació ha vorejat la perfecció.

Moltes gràcies Mayte Martín, Alejandro Hurtado. Aquesta pressió, aquesta exigència de ser els millors, per a no decebre i per a emocionar, també ha acompanyat la trajectòria professional del doctor Borja-Villel. Com ens ha glossat el doctor Fuster-Sobrepere, ell ha estat –i és– gestor i cervell d'institucions decisives en la vida cultural de Barcelona i Madrid. I, com la Mayte Martín, havia d'entomar el repte i encertar-ho. I ho va fer. Avui, la UOC s'enorgulleix d'incorporar-lo al seu claustre. Doctor Borja-Villel, té la paraula.

Discurs del nou doctor *honoris causa*, Dr. Manuel Borja-Villel

Paraules del Dr. Josep A. Planell, rector

La concessió d'un doctorat *honoris causa* permet que personalitats externes a una universitat siguin convidades a formar-ne part. És un honor, però un honor bidireccional. Perquè amb aquests nomenaments, la institució basteix una genealogia referencial a la qual aspira a adscriure's, una forma d'entendre l'acadèmia i la recerca amb què s'identifica i es projecta.

En aquest sentit, la trajectòria i visió del doctor Borja-Villel és un esperonament per a aprofundir en un camí que ell representa com ningú: la capacitat per a pensar, com diuen els anglosaxons, «*out of the box*»; **per a veure camins allà on la resta només veuen límits**. Si som sincers, les fronteres no tenen gaire bona premsa, perquè sovint són enteses com a barrera i obstacle. Dic sovint, perquè no sempre és així. Les línies traçades als mapes, per exemple, separen espais administrativament, però això no significa que tallin qualsevol mena de relació o vincle a banda i banda de la ratlla.

Al contrari, sabem de fronteres poroses i de divisions més polítiques que no pas econòmiques, culturals o històriques. Si observem l'espai comprès entre les províncies de Terol, Castelló i Tarragona, descobrirem que, per damunt de les divisions provincials –i lluny de les respectives capitals–, hi ha una unitat lingüística, cultural, social i econòmica. No sé fins a quin punt ser fill de Borriana, ser nascut en aquestes terres de frontera, va condicionar la futura aproximació al món de l'art i dels museus del doctor Borja-Villel; però és evident que, repassant la seva trajectòria, les fronteres mai no han estat un límit, sinó més aviat un repte, un espai a conquerir.

Ho avançava el doctor Fuster-Sobrepere en la seva intervenció, subratllant com la trajectòria del nostre nou doctor ha cercat sempre trencar els límits donats, explorar territoris desconeguts i plantejar les fronteres com a espais de novetat i creativitat.

Com quan, per exemple, va capgirar tant la institució com la visió sobre Tàpies i la seva obra; com quan va obrir el MACBA més enllà dels seus límits físics i fundacionals; com quan va trencar els marges cronològics interpretatius que havien definit el Reina Sofia; o com quan esdevé el soci ideal per a ajudar-nos a convertir un «**això no és possible**», en un grau d'Arts d'èxit i actualment en

desplegament a la nostra universitat. Per això, fer aquest grau és la nostra contribució a la lluita per la transformació de la institució, com deia el Dr. Borja-Villel.

Aquesta suggeridora percepció de la frontera com a element dinàmic i, alhora, fràgil, és comuna a moltes altres disciplines.

En la meua vida anterior com a recercaire, quan fèiem créixer cristalls a partir d'un fluid, vèiem com aquelles estructures atòmiques en forma de xarxes ordenades de llarg abast guanyaven volum. Ordre i creixement, però, tenien un límit: quan els cristalls entraven en contacte els uns amb els altres.

Aleshores sorgia una zona de desordre entre ells, on l'espai intern era major, on la contaminació amb altres elements era més factible, on la corrosió podia obrir-se camí gràcies a la major presència d'oxigen...

On, en altres paraules, desapareixia l'homogeneïtat en favor d'àrees dinàmiques, on l'ordre deixava pas a la incertesa. Heterogeneïtat, dinamisme, incertesa... paraules que, de seguida, es lliguen a oportunitat, creativitat, coneixement; paraules que es lliguen al concepte de frontera.

Explorar aquests territoris de frontera és una constant en la trajectòria del doctor Borja-Villel. Explorar aquests territoris de frontera hauria de ser un imperatiu per a qualsevol que es dediqui a les arts, a les humanitats, a les ciències, a les tècniques, a la recerca, a la docència o a la gestió.

És cap a aquestes terres ignotes que s'ha de moure la UOC. Perquè, si ens limitem als espais de confort coneguts, potser la nostra vida serà més tranquil·la, però ens estarem allunyant d'allò que ha ser una universitat, d'allò que ha estat des de la seva fundació la nostra universitat.

Alhora, l'exploració de nous límits s'ha de compatibilitzar amb una necessària vocació d'impacte social, d'utilitat pública, d'avenç del coneixement.

Marc Bloch, rellevant historiador francès, va deixar-nos algunes reflexions pertinents sobre aquesta qüestió. De fet, coherent amb el seu pensament, la seva obra va estar a punt de perdre's, en incorporar-se el 1943 a la resistència francesa contra l'ocupació nazi, fins que va ser detingut i afusellat el juny del 1944. Per sort, el manuscrit va poder-se publicar acabada la guerra.

En aquell manuscrit, Bloch deia que, **per a legitimar socialment l'esforç intel·lectual, la història no es podia limitar als gaudis estètics o a acumular erudició, sinó que, com qualsevol altra obra científica –i permeteu-me afegir artística o cultural–, ha de compartir l'objectiu de proporcionar una intel·ligibilitat cada vegada més gran dels fenòmens estudiats i alhora ajudar-nos a viure millor.**

La tasca del doctor Borja-Villel compleix amb escreix els requisits exigits per Bloch, tot fugint de la pura estètica i erudició, per a abocar-se a la intel·ligibilitat de la creació artística, la tradició i la contemporaneïtat, i per a ajudar-nos a viure millor. I aquí és on la UOC s'ha d'emmirallar, aquesta ha de ser la nostra aspiració com a universitat.

Per a fer-ho, disposem d'una eina poderosa en l'àmbit educatiu, formatiu i de recerca com la xarxa; i acumulem una trajectòria breu però rellevant, fundada per gent acostumada a pensar «*out of the box*», més enllà dels límits, tot aprofitant un element rupturista com internet per a fugir de l'emulació del passat i imaginar una universitat de futur.

L'exemple del doctor Borja-Villel, avui ja com a membre del nostre claustre d'honor, ens reforça en aquesta aposta. D'aquí el nostre més sincer agraïment pel seu exemple i la seva generositat. Acabarem amb una versió del preceptiu *Gaudeamus igitur* amb què es tanquen els actes acadèmics. Serà, però, una versió allunyada de la tradicional. Des del màxim respecte i des del rigor musical, sonor, visual i audiovisual, hem volgut fer-nos-el nostre –fer-lo UOC–. Per tant, amb aquest *Gaudeamus*, solemne i festiu alhora, tancarem l'acte d'avui.

Moltes gràcies.

w.uoc.edu/hc/borja-villel
#honoriscausaUOC